

О.Л. Єськов,
доктор економічних наук, академік АСН України
С.Ю. Бунтовський,
аспірант, Донецький національний університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВАЖЕЛІ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ПРАЦЮЮЧИХ

Постанова проблеми. Визнання пріоритетності інноваційного розвитку вітчизняного виробництва як ключового фактору інтеграції України у світову економічну систему знайшло відображення у багатьох законах та підзаконних нормативно-правових актах, що регулюють ці процеси, в Державній програмі розвитку промисловості на 2003 — 2011 роки, проєкті Концепції розвитку промислового комплексу України на період до 2017 року. Однак, як наочно свідчить господарська практика, інноваційна діяльність в Україні поки що не відповідає вимогам часу, характеризується слабкою активністю і не забезпечує «технологічний відрив» від зовнішніх конкурентів.

У сучасному розвиненому суспільстві формується нова економіка, яка базується на використанні нових знань, прискореному інноваційному розвитку, залученні у виробництво високих, новітніх технологій, висококваліфікованої робочої сили. У зв'язку з цим слід підтримати висновки Л.Федулової, що в умовах жорсткої технологічної конкуренції викликом для України є формування національної інноваційної системи, яка спроможна не лише забезпечити високий технологічний рівень промислового розвитку, а й сприяти забезпеченню конкурентоспроможності країни та її участі як рівноправного партнера у світовому технологічному процесі [1, 30].

Однак, за даними офіційної статистики, інноваційна активність в промисловому комплексі країни на протязі досить довгого часу не тільки залишається дуже низькою, але й продовжує знижатися. Якщо у 2003 р. кількість інноваційно активних промислових підприємств становила 15,1%, у 2004 р. — 13,7%, то у 2005-2006 рр. цей показник знизився до 11,9% і 11,2% відповідно [2, 317]. Частка інноваційної продукції, реалізованої за межі України, в обсязі експортованої промислової продукції становила у 2006 р. лише 13,7% [3, 192]. Для порівняння відзначимо, що у розвинених країнах частка інноваційно активних підприємств сягає 70%. Мінімальні показники інноваційної активності мають Португалія — 26% та Греція -29%. А у порівнянні із країнами-лідерами у цій області, такими як Нідерланди (62%), Австрія (67%), Німеччина (69%), Данія (71%), Ірландія (74%), роз-

рив з інноваційною діяльністю вітчизняних підприємств складає 3-4 рази [4, 7].

Існуюча ситуація в інноваційній діяльності та її вирішальне значення для нарощування конкурентоспроможності країни обумовлюють актуальність подальшого дослідження у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам інноваційного розвитку економіки, питанням створення сприятливих умов для підвищення інноваційного потенціалу промислового виробництва, формування та розвитку людського капіталу як ключового чинника вирішення цієї надто складної задачі приділяють особливу увагу в своїх дослідженнях багато відомих вітчизняних учених і практиків, серед яких О.Амоша, В.Антонюк, Я.Базилюк, Д.Богиня, С.Бандур, В.Геєць, О.Грішнова, С.Жаліло, А.Землянкін, А.Колот, Н.Лук'янченко, О.Новікова, В.Онікієнко, М.Петюх, В.Панков, Л.Семів, Г.Скудар, Л.Федулова, Л.Шаульська, М.Якубовський та ін.

Результати дослідження проблем розвитку інноваційної діяльності розкрито в значній кількості фундаментальних монографій [5; 6; 7; 8].

Як підкреслюють фахівці, інтеграція України у світову економічну систему на паритетних засадах можлива лише у тому випадку, якщо продукція вітчизняних суб'єктів господарювання буде конкурентоспроможною на зовнішньому ринку. У сучасних реаліях ведіння бізнесу не можна не враховувати той факт, що процес появи на світовому ринку нової наукоємної продукції та прогресивних технологій розвивається стрімкими темпами, а вимоги до споживчих характеристик продукції, яка поставляється на ринки збуту, постійно зростають і стають все більш жорсткими. [9, 39].

Мета статті полягає в дослідженні сучасних тенденцій інноваційного розвитку в Україні та обґрунтуванні соціально-економічних важелів забезпечення інноваційної активності працюючих як конче важливої складової системи управління цим процесом на рівні країни, регіону або підприємства.

Виклад основного матеріалу. Ефективність національної економіки, її конкурентоспроможність та інноваційний потенціал формуються перш за все у інду-

стріальних регіонах країни. Однак, як показує аналіз, негативна тенденція зниження кількості підприємств, які здійснюють інноваційну діяльність, спостерігається у більшості промислових регіонів України. Так, у Дніпропетровській області питома вага підприємств, що займалися інноваціями у 2005 р. складала 12,5%, а у 2006 р. — 10,9% у Донецькій області відповідно 9,8% та 7,6%. У Луганській області цей показник у 2006 році становив 7,4%, Запорізькій — 8,6%, Миколаївській — 9,6%. Лише у Одеській та Харківській областях, а також у Києві інноваційну діяльність у 2006 р. здійснювало відповідно 14,6%, 18,5% та 32,6% промислових підприємств [2, 190].

Низька результативність інноваційної діяльності в Україні обумовлює посилення імпортозалежності країни від наукоємких товарів і науково-технічних послуг. За розрахунками вітчизняних спеціалістів, особливо великою є частка імпорту в забезпеченні потреб економіки продукцією легкої промисловості (69,9%), механічним устаткуванням, машинами і механізмами (65,3%), полімерними (62,1%) і целюлозно-паперовими (52,5%) матеріалами [4, 7]. Сучасний стан технологічних змін в промисловому комплексі країни не впливає позитивним чином на оновлення промислово-виробничих фондів, знос яких дедалі підвищується. Якщо в 1990 р. цей показник дорівнював 36,5%, то за 2000-2004 рр. фізичний та моральний знос основних засобів у вітчизняному промисловому комплексі зріс з 48,8% до 58,3% [10, 32]. За останні роки ця тенденція майже не змінилася.

Ступінь зносу основних засобів промислових підприємств України становить сьогодні як мінімум 50-56%, понад 60% об'єктів основних засобів мають вік більше 10 років [11, 27].

Особливу значущість інноваційний розвиток має для таких індустріально-промислових регіонів, як Донецька область, результати діяльності суб'єктів господарювання якої суттєво впливають на конкурентоспроможність країни. За виробництвом окремих видів продукції Донецька область займає одне з провідних місць в Україні. Частка Донецької області у виробництві України в 2006 р. по випуску металевих труб становила 25,6%, готового вугілля — 44,0%, чавуну — 45,4%, готового прокату — 45,4%, сталі — 46,4%, коксу — 49,5%, солі — 59,7%, побутових холодильників — 96,1% [12, 102].

Звуження за останні роки сфери інноваційної діяльності у Донецькій області призвело до змін у структурі підприємств за напрямками інноваційних заходів, які вони здійснювали. Так, у 2006 р., в порівнянні із 2005 р. на чверть знизилась кількість підприємств, які придбали машини, устаткування, інші основні фонди, проводили маркетингові досліджен-

ня, на 15,4% зменшилась кількість підприємств, що займалися дослідженням та розробками. Залишається незначною діяльність підприємств щодо придбання нових технологій: у 2005 р. частка витрат на ці цілі склала лише 4,6%, а у 2006 р. вона знизилась до 2,6%. У той же час на кінець 2006р. знос основних засобів у промисловому комплексі Донецької області становив 55,8%, в тому числі на підприємствах добувної промисловості — 45,4%, переробної — 53,4%, хімічної та нафтохімічної промисловості — 55,7%, машинобудування — 57,0%, металургійного виробництва — 54,9%. Наприклад, за станом на 1.01.2007 р. знос основних засобів на ВАТ «ММК ім. Ілліча» складав 53%, у тому числі машин й устаткування — 62%. Знос основних засобів ВАТ «Азовзагальмаш» на цю ж дату складав 37%, у тому числі машин і устаткування — 46% [11, 27].

У наукових публікаціях вітчизняних учених-економістів, які досліджують проблеми інноваційного розвитку, доведено, що до вагомих перепон інноваційної активності відносяться недосконалість законодавчої бази, відсутність чіткої державної програми реалізації інноваційного розвитку, високий ступінь ризику інноваційної діяльності, нерозвиненість системи її страхування, недостатній розвиток інноваційної інфраструктури. Серед чинників, що найбільшою мірою перешкоджають розвитку інноваційної активності суб'єктів господарської діяльності, суттєву роль відіграє також недостатня державна фінансова підтримка інноваційних процесів. Розподіл загального обсягу фінансування інноваційної діяльності показує, що основним джерелом фінансування інновацій протягом довгого часу є власні кошти підприємств: у 2000 р. — 79,6%, 2005 р. — 87,7%, 2006 р. — 84,6%. За розрахунок державного бюджету обсяг фінансування інновацій становив відповідно — 0,4%, 0,5% та 1,9%, а місцевих бюджетів — 0,1%, 0,3% і 0,2%.

У Донецькій області частка фінансування технологічних інновацій за рахунок власних коштів підприємств становила у 2006 р. 99,4%. Найбільші суми власних коштів витрачали підприємства металургії та оброблення металу (100% загальної суми фінансування інноваційних витрат на підприємствах цього виду діяльності), машинобудування (100%), хімічного виробництва (99,9%). За рахунок коштів державного бюджету було профінансовано лише одне підприємство вугільної промисловості. Коштами позабюджетних фондів та кредитами банку на цілі фінансування технологічних інновацій скористалися тільки два підприємства області. За рахунок місцевих бюджетів фінансування технологічних інновацій у 2006 р. не було зовсім [12, 102].

Наведені дані підтверджують висновки багатьох

фахівців відносно того, що в Україні складається патова ситуація, коли, з одного боку, не вистачає додаткового потенціалу, який можна отримати лише від упровадження інновацій, а з іншого боку, не виділяються ресурси на те, щоб інновації впроваджувалися [7, 88].

Державне управління інноваційним розвитком є важливим чинником активізації цього процесу. Удосконалення нормативно-правової системи регулювання інноваційної діяльності, поліпшення системи державного фінансування, податкові пільги, патентно-ліцензійна політика, створення єдиних прозорих і розумних правил та механізмів щодо інноваційної діяльності, сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій, розробка і реалізація програм розвитку та підтримки малого інноваційного підприємництва, спрощення процедури створення технологічних парків, надання їм певних податкових та фінансових пільг — ці та інші заходи на рівні держави, як наочно свідчить світовий досвід, себе виправдовують. Однак, власні дослідження, результати експертного опитування вітчизняних фахівців з питань інноваційного розвитку, яке було проведено Інститутом економіки промисловості НАН України в серпні-вересні 2006 р [13], та досвід провідних вітчизняних суб'єктів господарювання дають підставу для висновку, що не менш важлива роль в активізації інноваційного процесу належить безпосередньо промисловим підприємствам, а саме розробці та впровадженню в систему корпоративного менеджменту заходів щодо формування інноваційно активного персоналу.

Проблему нарощування інноваційного потенціалу промислових підприємств слід розглядати двояко: як здатність забезпечити оновлення та підвищення споживчих властивостей продукції, яка випускається, і як створення виключних можливостей щодо її виробництва. Практичне вирішення цієї багатоаспектної задачі залежить не лише від стану матеріально-технічної бази, обсягів фінансування, а передусім від сприятливості персоналу до інновацій, його зацікавленості у реалізації інноваційної стратегії підприємства, створення умов для формування сприятливого інноваційного клімату у трудовому колективі. На думку учасників згаданого вище експертного опитування, найважливішими для інноваційної діяльності є такі якісні риси працюючих, як висока професійна компетентність (84,7% опитаних оцінили її як дуже важливу), спроможність довести інноваційну ідею до впровадження (78,8%), ініціативність (71,8%), творчість, новаторство, оригінальність (61%), здатність до виконання трудових функцій на рівні міжнародних стандартів якості, високі адаптаційні можливості (від 40% до 50%). Але половина експертів (50%) вважають, що ці риси у вітчизняних працівників поки що розвинені недостатньо.

Значна частка експертів дала низьку оцінку кадрової складової інноваційної діяльності сучасного вітчизняного промислового підприємства (43,8%). Ще нижче експерти оцінили рівень підготовленості кадрів до інноваційної діяльності та їхню зацікавленість у ній — майже 60% опитаних вважають їх низькими та дуже низькими. Експерти визначили також дуже низький рівень забезпеченості висококваліфікованими робітниками: лише 16,8% вказали на достатню забезпеченість, натомість 79,6% — на недостатню.

Як свідчить аналіз, суттєво гальмує розвиток інноваційної діяльності неефективність стимулювання інноваційної активності робітників — на це указали 57,4% експертів. Половина фахівців, що прийняли участь у експертному опитуванні (49,6%), суттєвим недоліком існуючої системи стимулювання інноваційної активності персоналу вважають відсутність комплексного підходу щодо формування мотиваційного механізму з урахуванням інтересів працівників та інтересів підприємства у контексті інноваційного розвитку виробництва, слабкий зв'язок системи стимулювання і мотивації персоналу з рівнем інноваційної активності та її результатами.

Значна частина експертів до причин, що найбільшою мірою перешкоджають розвитку інноваційної активності працюючих у промисловому комплексі країни, віднесли незатребуваність творчої ініціативи (42,7%), недосконалість системи державного захисту прав на інтелектуальну власність (37,5%), пасивність, байдужість людей, існуючі стереотипи трудової поведінки (27,9%), недостатність часу для творчої діяльності (22,1%), відсутність умов для творчого розвитку (17,7%). Суттєвий негативний вплив на інноваційну діяльність працюючих, за оцінками експертів, справляє також незорієнтованість системи стимулювання і мотивації на посилення ролі та значущості спеціалістів інженерно-технічних підрозділів у вирішенні задач інноваційного розвитку підприємств.

Отже, результати дослідження свідчать, що низький рівень інноваційної активності працюючих обумовлюється впливом цілого комплексу чинників. За таких умов підвищення інноваційної активності можна досягти лише шляхом системно-цільового підходу на державному, регіональному рівні та безпосередньо на рівні підприємств. Саме відсутність комплексного системного підходу щодо регулювання і стимулювання інноваційної діяльності є однією з основних причин гальмування інноваційного розвитку вітчизняної економіки.

Конче необхідним є поліпшення системи державного регулювання процесом інноваційного розвитку. Потребує удосконалення система державного фінансування, вельми необхідним є перерозподіл бюджетних коштів на користь науково-технічного розвитку

промислового виробництва, запровадження податкових стимулів до інноваційної діяльності, посилення ролі банківської системи у фінансовому забезпеченні інноваційно-інвестиційних процесів. Актуальним є створення державної системи цільової підтримки та стимулювання розвитку венчурного підприємництва, нових технологічних парків.

Значні резерви стимулювання інноваційної активності працюючих знаходяться на регіональному рівні. Об'єднання бюджетних та позабюджетних джерел, венчурного капіталу, кредитних можливостей банків, коштів іноземних та вітчизняних інвесторів, залучення приватного капіталу для стимулювання інноваційної діяльності, створення ефективної регіональної інноваційної інфраструктури сприятимуть розвитку інноваційної активності.

Для реального вирішення задачі переходу до інноваційної моделі розвитку економіки України надзвичайно важливо забезпечити впровадження комплексно-цільової системи стимулювання інноваційної активності працюючих на виробничому рівні. Тільки на підставі системного підходу можливо досягти сполучення таких ключових компонентів мотиваційно-поведінкового процесу, як мотиватори інноваційної трудової поведінки, внутрішні якісні риси людини, ефективні методи стимулювання інноваційної активності, без урахування яких неможливо формування і розвиток інноваційно активних кадрів.

До основних мотиваторів інноваційної поведінки робітників відносяться зміст та умови праці, можливість кар'єрного росту, створення умов для підвищення професійної кваліфікації, клімат у трудовому колективі, імідж підприємства, компетентність керівництва, адаптивність корпоративного менеджменту до нових умов господарювання, ефективне заохочення інноваційної активності. Якісні риси людини праці: творчі здібності, ціннісні орієнтації, рівень освіти, професійна кваліфікація, творча самореалізація, компетентність, досвід — є найвагомішими серед внутрішніх мотиваторів, які мають безпосереднє значення для здійснення інноваційної діяльності.

Потребують удосконалення як прямі, так і непрямі методи стимулювання інноваційної активності працівників промислових підприємств. До прямих методів слід віднести формування сучасної системи оплати праці і мотивації робітників, розробку ефективної системи стимулювання персоналу за реалізацію творчих ідей, ініціатив, створення ексклюзивного інжинірингу та технологій, удосконалення бізнес-процесів. Серед непрямих методів стимулювання найбільш важливими є впровадження прогресивних форм організації праці, запровадження інвестицій у розвиток трудових ресурсів, підготовку кадрів, нарощування їх профес-

ійного та інтелектуального потенціалу, створення умов для кар'єрного росту.

Одним із найважливіших заходів є залучення працівників до управління виробництвом, поширення їх представництва в органах управління підприємством, наділення працівників правом голосу при прийнятті стратегічних виробничо-управлінських рішень, а також правом контролю за результатами діяльності. З цього приводу варто відмітити такий позитивний факт, що в останні часи в українській науковій літературі, у порівнянні з минулими роками, коли незаслужено ігнорувалася проблема участі трудових колективів в управлінні виробництвом, знову звертається увага на цей найважливіший важіль підвищення зацікавленості працівників в нарощуванні інноваційного потенціалу підприємств [14, 38; 15, 20].

Для того, щоб забезпечити практичну реалізацію названих вище напрямів удосконалення системи стимулювання інноваційної активності працюючих на виробничому рівні необхідно, щоб вони знайшли обов'язкове відображення у колективних договорах.

Висновки та напрями подальших наукових розробок у цьому напрямі. Підсумовуючи сказане вище, можна зробити висновки, що для успішної реалізації інноваційної стратегії сучасний менеджмент поряд з традиційними факторами забезпечення конкурентоспроможності виробництва повинен все більшу увагу звертати на соціальну складову цього процесу, створення необхідних передумов щодо розвитку інтелектуально-інноваційного потенціалу працюючих. Для того, щоб здійснювати інноваційні перетворення у виробництві персонал підприємства повинен підтримувати заходи щодо реалізації інноваційної стратегії, усвідомлено включатися у цей процес та не чинити опір інноваційним нововведенням. Тому надто важливо створення у трудових колективах атмосфері підтримки інноваційної діяльності, підвищення престижу працівників-інноваторів. У свою чергу, це обумовлює необхідність формування ефективної корпоративної системи управління процесом змін на підставі удосконалення системи управління персоналом, гнучкого поєднання матеріальних та соціально-психологічних чинників мотивації зацікавленості робітників у нарощуванні інноваційного потенціалу.

Поглиблення досліджень у напрямі забезпечення системного підходу до формування ефективного організаційно-економічного механізму активізації інноваційної діяльності повинно стати однією з пріоритетних задач економічної науки на сучасному етапі.

Список джерел

1. Федулова Л. Технологічна конкурентоспроможність економіки: виклики та шляхи для України

— Економіст. — 2007. — № 12. — С. 30-33. 2. **Статистичний** щорічник України за 2006 рік. — Держкомстат України. — Київ: «Консультант», 2007. — 551 с. 3. **Наукова** та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. — Київ. — ДП «Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України», 2007. — 350 с. 4. **Якубовський М., Новицький В., Кіндзерський Ю.** Концептуальні основи стратегії розвитку промисловості України на період до 2017 року // Економіка України. — 2007. — № 11. С. 4-20. 5. **Антонюк Л.Л., Поручник А.М., Савчук В.С.** Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації. — К.: КНЕУ, 2003. — 394 с. 6. **Гець В.М., Семиноженко В.П.** Інноваційні перспективи України. — Харків: Константа, 2006. — 272 с. 7. **Проблеми** та пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України / Я.А. Жаліло, С.І. Арієреєв, Я.Б. Базилук та ін. — К.: НІСД, 2006. — 120 с. 8. **Антонюк В.П.** Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: Монографія / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк, 2007. — 348 с. 9. **Панков В.А.**

Управление стоимостью наукоемкого машиностроительного предприятия: теория и практика. — К.: Наук. думка, 2003. — 442 с. 10. **Червова Л., Назарчук М.** Порівняльний аналіз динаміки інвестицій в економіку України // Економіка України. — 2007. -№ 3. — С. 32-41. 11. **Фурсов О.** Вплив технічного рівня виробництва на фінансові результати операційної діяльності підприємств // Схід. — 2008. — № 3 (87). — С. 26-30. 12. **Статистичний** щорічник Донецької області за 2006 р. — Головне управління статистики у Донецькій області. — Донецьк, 2007. — 396 с. 13. **Активізація** інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: Монографія / О.І. Амоша, В.П. Антонюк, А.І. Землянкін та ін. / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк, 2007. — 328 с. 14. **Грішнова О., Полив'яна Н.** Управління людським капіталом у контексті реалізації інноваційної стратегії підприємства // Україна: аспекти праці. — 2007. — № 5. — С. 37-41. 15. **Чухно А.** Науково-технологічний розвиток як об'єкт дослідження еволюційної економічної теорії // Економіка України. — 2008. — № 1. — С. 12-22.